

*Іванов Олександр Юрійович,*  
викладач кафедри теорії та історії  
держави і права Національної  
академії Служби безпеки України

## **ПРАВО НАЦІЙ ТА НАРОДІВ НА САМОВИЗНАЧЕННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

Проблеми реалізації відповідними суб'єктами права на національно-державне самовизначення, інституціалізацію якого як правової категорії традиційно відносять до періоду західноєвропейських буржуазних революцій кінця XVIII – першої половини XIX ст.ст., на сучасному етапі видаються особливо актуальними. Будучи закріпленим у Статуті ООН 1948 р., право націй і народів на самовизначення до цього часу не деталізоване на рівні міжнародно-правових норм. Традиційно на доктринальному рівні його зміст розкривається відповідно до тих принципів, які були закладені за доби вказаної вище епохи буржуазних революцій. Вбачається, що історико-правовий аналіз витоків формування цього права сприятиме глибшому розумінню його сутності в сучасних умовах.

У більшості історичних та історико-правових досліджень появу права націй та народів на самовизначення пов'язують зі становленням доктрини народного суверенітету. Втім, у більшості випадків ідеться про її французький варіант, автором якого є Ж.-Ж. Руссо. Відповідно до неї, монарх є сувереном, який, однак, більше не розглядається як одноособове втілення королівства (що було характерним для дореволюційної Франції), а, натомість, наділений владою, яка йому делегована народом, і є його уповноваженим представником. У той же час, не береться до уваги розуміння народного суверенітету, вироблене за доби англійської буржуазної революції Д. Лілльберном. За його підходом, природа народного суверенітету походить від індивідуальної свободи окремої людини (як

економічної, так і особистої). У цьому випадку йдеться не про традиційне колективістське трактування аналізованої категорії, а про його індивідуалістську першооснову. Такі відмінності між французьким та англійським варіантами розуміння народного суверенітету зумовлені тим, що за доби Пізнього Середньовіччя (XIII – XV ст.ст.) англійські міста володіли більшим ступенем автономії щодо корони, аніж французькі (наприклад, парламент м. Парижа володів судовими повноваженнями відносно жителів усіх регіонів Франції). Відтак, за англійським підходом монарх не наділявся представницькими функціями відносно всього народу.

Якщо звернути увагу на момент формально-юридичної фіксації права націй та народів на самовизначення наприкінці XVIII – на початку XIX ст.ст., то слід констатувати, що саме в такому формулюванні зазначеної політико-правової категорії нормативно закріплено не було. Так, зокрема, у Декларації незалежності США 1776 р. та Декларації прав людини і громадянина у Франції 1787 р. було закріплено право громадян на опір гнобленню. У першому випадку йшлося про протистояння між американськими колоніями та британською короною, яка позиціонувала себе офіційною владою щодо колоній і чинила політичні та економічні перешкоди на шляху до здобуття ними незалежності. У другому випадку під опором гнобленню розумілася можливість французького народу протистояти утискам їхніх прав і свобод, закріплених у Декларації, які чинилися представниками королівської влади в умовах абсолютизму.

Виходячи з наведеного, право на опір гнобленню в обох випадках являло собою можливість населення чинити колективний спротив офіційній владі, що по суті можна розглядати як перехідний етап від феодальної державності, коли правосуб'єктність конкретного політичного утворення безпосередньо пов'язувалась зі статусом монарха, до буржуазного типу держави, коли починав реалізовуватись розглянутий вище принцип народного суверенітету. Втім,

сумнівним видається ототожнення права на опір гнобленню та права націй та народів на самовизначення в указаний період з таких підстав. По-перше, для аналізованого періоду не була характерною беззаперечною необхідністю міжнародного визнання реалізації народом відповідного права, що є неодмінною ознакою його легітимності на сучасному етапі. Зокрема, таке положення прямо не випливає зі змісту Мюнстерського та Оснабрюцького договорів, об'єднаних під назвою «Вестфальського миру» в 1648 р., котрі окреслювали тогочасну парадигму міжнародної правосуб'єктності. По-друге, базуючись на попередньому твердженні, право націй та народів на самовизначення можна вважати похідним від права на опір гнобленню, однак часом його становлення як окремої юридичної категорії не слід визначати період буржуазних революцій. Вважаємо, що традиційне розуміння цього права в Європі склалося в середині – у другій половині ХІХ ст.

Так, у ХVІІІ ст. відбулося становлення Пруської імперії й Австро-Угорщини (з 1868 р. – Австрійської імперії), які були утворені за рахунок завоювання великої кількості розрізаних територій (в етнічному, географічному, релігійному плані). Залишаючи поза увагою детальний аналіз етнонаціональних процесів у цих державах, зазначимо, що в ході революційних подій 1848 – 1849 рр. у цих державах, які здобули назву «весна народів», ряд етносів заявили своє право на самостійне існування та створення власних державних утворень. Важливим у контексті нашого дослідження є те, що на тлі революційних подій в окремих місцевостях (зокрема, у Східній Європі) вимоги населення про здобуття незалежності оформлювались у вигляді спеціального документу (наприклад, Мартинська декларація у Словаччині 1861 р., Статут Кузи в Румунії 1862 р.). Цей документ надсилався до загальноімперського представницького органу або до монарха з метою схвалення та визнання незалежності того чи іншого народу. Саме в цих випадках, на нашу думку, можна стверджувати про формування близької до сучасної сутності права націй і народів на самовизначення.

Таким чином, викладене вище дозволяє стверджувати, що становлення права націй та народів на самовизначення пов'язане з виникненням та розвитком інституту народного суверенітету. Однак сумнівною видається усталений науковий підхід щодо виникнення цього права за доби буржуазних революцій. Закріплене в цей час право народу на опір гнобленню відіграло важливу роль у контексті подальшого становлення права націй і народів самовизначення, однак аж ніяк не може бути ототожене з ним. Виникнення останнього слід відносити до середини XIX ст. та пов'язувати з подіями «весни народів» у Західній Європі.